

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت اطلاعات و فنآوری
دانشگاه قم

۱۳۸۲ / ۷ / ۲۰

۱۳۸۲ / ۷ / ۲۰

وزارت علوم تحقیقات و فنآوری
دانشگاه قم
دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه تحصیلی
کارشناسی ارشد رشته فلسفه و کلام اسلامی

موضوع:

«شناخت در نهج البلاغه»

استاد راهنما:

آقای احمد عابدی

استاد مشاور:

حجة الاسلام والمسلمین سید احمد رضا شاهرخی

نگارنده:

«مصطفی عزیزی»

زمستان ۱۳۸۱

۴۹۳۱۷

تقدیم به

السلام علی الحسین و...

این اثر ناقابل را به کشتی نجات امت و مصباح هدایت
گمراهان سید و سالار شهیدان حضرت حسین بن علی «ع»
تقدیم می‌کنم.

عالم همه قطره‌اند و دریاست حسین

عالم همه بنده‌اند و مولی است حسین «ع»

تقدیر و تشکر:

لَا نَشْكُرُكُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ (سورهی ابراهیم آیهی ۷)

و بر این اساس حسن مطلع را، تقدیر و تشکر از استاد
بزرگوار حجّة الاسلام آقای احمد عابدی و حجّة الاسلام آقای
سید احمد رضا شاهرخی قرار می‌دهم. و از راهنمایی‌ها
و ارشاداتی که در خلال نوشتن پایان نامه به اینجانب فرمودند
بسیار سپاس گذارم.

فهرست مطالب

کلیات تحقیق

۱. مقدمه (و)
۲. اهداف و ضرورت تحقیق (ه)
۳. روش تحقیق (ز)
۴. پیشینه‌ی تحقیق (ز)
۵. سؤال‌های اصلی تحقیق (ح)
۶. محدودیت‌ها (ح)
۷. ضرورت معرفت‌شناسی (ا)
۸. معرفت‌شناسی از منظر نهج البلاغه (ب)

فصل اول: کلیات شناخت

۱. تعریف شناخت (د)
۲. شناخت از دیدگاه نهج البلاغه (و)
۳. امکان شناخت (۱۲)
۴. امکان شناخت در نهج البلاغه (۱۸)
۵. جمع بندی (۲۴)

فصل دوم: مبانی شناخت

۱. تقوا و خویشتن داری (۲۵)
۲. آموزه‌های وحیانی (۲۹)
۳. ایمان (۲۹)

فصل سوم: اقسام شناخت

۱. تقسیمات علم حصولی (۳۵)
۲. بدیهی و نظری (۳۷)
۳. تعریف بدیهی و نظری (۳۸)
۴. بدیهی و نظری در نهج البلاغه (۳۹)

۵. مناظ صدق و کذب قضایا (۴۱)
۶. تعریف حقیقت (۴۲)
۷. ملاک صدق و کذب قضایا در نهج البلاغه (۴۶)
۸. مراتب شناخت حصولی (۴۹)
۹. تشکیک طولی شناخت (۵۰)
۱۰. تشکیک عرضی (۵۳)
۱۱. مراتب شناخت حصولی در نهج البلاغه (۵۳)
۱۲. قلمرو شناخت حصولی (۵۸)
۱۳. قلمرو شناخت حسی در نهج البلاغه (۶۳)
۱۴. قلمرو شناخت عقلی در نهج البلاغه (۶۴)
۱۵. منشأ خطای ادراک (۶۹)
- الف: قیاس مجرّد به مادی (۶۹)
- ب: پیروی از ظنّ گمان (۷۱)
- ج: آرزوهای بلند (۷۲)
- فصل چهارم: شناخت حضوری (۷۳)**
۱. ویژگی‌های شناخت حضوری (۷۳)
۲. اقسام علم حضوری (۷۴)
- الف: علم حضوری مجرّد به ذات خود (۷۴)
- ب: علم حضوری علّت به معلول (۷۶)
- ج: علم حضوری معلول به علّت (۷۸)
- د: علم حضوری به خود در نهج البلاغه (۷۸)
- ر: علم حضوری علّت به معلول در نهج البلاغه (۸۱)
- و: علم حضوری معلول به علّت در نهج البلاغه (۸۷)
۳. تشکیک در شناخت حضوری (۱۰۳)
۴. صدق و کذب در شناخت شهودی (۱۱۰)
۵. ملاک صدق و کذب در شناخت شهودی (۱۱۱)
۶. قلمرو شناخت شهودی (۱۱۳)
۷. رابطه‌ی شناخت عقلی و قلبی (۱۱۸)

- (۱۲۲)
 (۱۲۳)
 (۱۲۵)
 (۱۲۹)
 (۱۲۳)
 (۱۳۴)
 (۱۳۹)
 (۱۴۳)
 (۱۴۶)
 (۱۵۰)
 (۱۵۱)
 (۱۵۲)
 (۱۵۳)
 (۱۵۴)
 (۱۵۴)
 (۱۵۵)
 (۱۵۶)
 (۱۵۶)
 (۱۵۷)
 (۱۵۸)
 (۱۵۸)
 (۱۶۰)
 (۱۶۰)
 (۱۶۱)
 (۱۶۲)
 (۱۶۳)
 (۱۶۴)
 (۱۶۵)
 (۱۶۵)

فصل پنجم: ابزارهای شناخت

۱. ابزار حس
 ۲. ابزار خیال
 ۳. ابزار عقل
 الف. کارکرد عقل
 ۴. ابزار قلب
 الف. حواس پنج گانه‌ی دل
 ۵. ابزار وحی
 الف. ویژگی‌های وحی

فصل ششم: محورهای اصلی شناخت در نهج البلاغه

۱. خدا شناسی
 ۲. خود شناسی
 ۳. دین شناسی
 ۴. امام شناسی
 ۵. معاد شناسی
 ۶. جهان شناسی
 ۷. دنیا شناسی
 ۸. فتنه شناسی
 ۹. تاریخ شناسی

فصل هفتم: آفت‌های شناخت

۱. دنیا پرستی و هوا پرستی
 ۲. عشق مجازی (شهوت)
 ۳. آرزوهای بلند
 ۴. تقلید کورکورانه
 ۵. مزاح و شوخی
 ۶. گناه
 ۷. عجب و خودپسندی
 ۸. فتنه
 ۹. آز و طمع

(۱۶۶)	۱۰. فقر و تنگدستی
(۱۶۶)	۱۱. وسوسه‌ها
(۱۶۷)	۱۲. کار تحمیلی
(۱۶۷)	۱۳. نزاع و کشمکش
(۱۶۷)	۱۴. خشنودی و خشم
(۱۶۸)	۱۵. لجاجت
(۱۶۸)	۱۶. عمل نکردن به علم
(۱۶۹)	۱۷. کبر و استکبار
(۱۷۰)	۱۸. تعصب و عصبیت
(۱۷۱)	۱۹. غفلت
(۱۷۱)	۲۰. یک جانبه نگری
(۱۷۲)	۲۱. سستی و تنبلی
(۱۷۲)	۲۲. شُبُهَة
(۱۷۳)	۲۳. کتاب‌نامه

چکیده

این رساله یک نگاه معرفت شناسانه به کتاب وزین نهج البلاغه دارد. اولین مطلبی که مورد بررسی قرار گرفته، تبیین ماهیت شناخت می باشد. از دیدگاه امام علی علیه السلام شناخت هم چون حقیقت نور است. همان طور که نور ظاهر بنفسه و مظهر لغیره است، شناخت نیز به معنای ظهور انکشاف ذاتی است. حقیقت علم نیز ظاهر بنفسه و مظهر لغیره است. این ظهور یا با واسطه است که می شود شناخت حصولی یا بدون واسطه است که می شود شناخت حضوری.

مطلب دیگر، بحث امکان شناخت است. از دیدگاه امام علی علیه السلام شناخت به سه قسمت تقسیم می شود. شناخت یا ممکن است یا واجب است و یا ممتنع. یعنی یک شناختی داریم که تحصیل آن واجب و ضروری است و یک سری شناخت دیگر داریم که تحصیل آن برای انسان ممتنع و محال است و یک شناخت ممکن نیز داریم. بنابراین امکان شناخت از دیدگاه امام علی علیه السلام امری مسلم تلقی شده است.

محور دیگر بحث، مبانی شناخت است. منظور از مبانی شناخت آن بسترهای مناسبی است که بذر شناخت در آنها بهتر رشد می کند. از مهم ترین مبانی شناخت که در نهج البلاغه بسیار روی آن پافشاری شده است. مسأله‌ی تقوا و خویشتن داری است. از جمله‌ی دیگر مبانی، متلبس شدن به آموزه‌های وحیانی و تماس نزدیک با آنهاست. ایمان، نیز از مهم ترین بسترهای شناخت معرفی شده است.

محور دیگر بحث، اقسام شناخت می باشد. شناخت از دیدگاه نهج البلاغه به حصولی و حضوری تقسیم می شود. خود شناخت حصولی به بدیهی و نظری تقسیم شده است. هم چنین مناط صدق و کذب قضایا از دیدگاه امام علی علیه السلام بیان شده است. حضرت علیه السلام مناط صدق و کذب قضایا را مطابقت و عدم مطابقت با واقع می دانند. این دیدگاه امام علیه السلام با سایر دیدگاه‌ها در این زمینه مقایسه شده و مورد نقد قرار گرفته است. هم چنین بیان شده که شناخت حصولی، مشکک و ذات مراتب است اعم از تشکیک طولی و تشکیک عرضی.

هم چنین بیان شده است که شناخت حصولی دارای قلمرو خاصی است. یعنی

شناخت حسی و خیالی و همی و عقلی هر کدام دارای قلمرو خاص است و بیش از آن نمی‌تواند تعدی کند.

محور دیگری که در این رساله مورد بررسی قرار گرفته است، منشأ خطای در ادراک است. از دیدگاه امام علی علیه السلام قیاس مجرد به مادی، تبعیت از ظن و گمان، پیروی از آمال و آرزوهای بلند، موجب خطای در ادراک است.

مبحث دیگر تبیین شناخت حضوری و ماهیت آن می‌باشد هم چنین ویژگی‌های شناخت حضوری مورد ملاحظه قرار گرفته است.

از دیدگاه نهج البلاغه علم حضوری به سه قسمت تقسیم می‌شود ۱. علم حضوری مجرد به خود ۲. علم حضوری علت به معلول ۳. علم حضوری معلول به علت که هر سه از اینها در این رساله مورد بررسی قرار گرفته است.

از دیدگاه امام علی علیه السلام شناخت حضوری یک حقیقت واحد نیست، بلکه حقیقتی مشکک و ذات مراتب است. این مطلب که آیا صدق و کذب در شناخت حضوری راه دارد یا خیر؟ و اگر راه دارد ملاک صدق و کذب شناخت شهودی چیست؟ از مطالبی است که در این رساله از آن بحث شده است. هم چنین قلمرو شناخت شهودی از دیدگاه امام علی علیه السلام تبیین شده، ایشان معتقدند انسان با قدم شهود باطنی به کُنه واجب تعالی، نمی‌تواند برسد. این محدوده‌ی کُنه حق، منطقه‌ی ممنوعه‌ی هر شناختی، از جمله شناخت شهودی است.

مطلب دیگر که در این رساله مورد بررسی قرار گرفته شده بحث ابزارهای شناخت است. از دیدگاه نهج البلاغه شناخت، منحصر به شناخت حسی و خیالی و عقلی نیست، بلکه ما شناخت‌های برتری هم چون شناخت شهودی و وحیانی نیز داریم.

هم چنین محورهای مهم و اساسی شناخت در نهج البلاغه مورد بررسی قرار گرفته است. موضوعاتی همچون، خداشناسی، معادشناسی، امام‌شناسی، انسان‌شناسی، جهان‌شناسی، تاریخ‌شناسی، فتنه‌شناسی و...

آخرین بخش این رساله تبیین آفت‌های شناخت است. در نهج البلاغه‌ی امام علی علیه السلام آفت‌های زیادی برای شجره‌ی طیبه شناخت مطرح است. از جمله: دنیا پرستی و پیروی از هوی و هوس، عشق مجازی، آرزوهای بلند، گناه، طمع، فتنه، فقر، نزاع، و کشمکش و... که ذکر همه‌ی آنها در این چکیده نمی‌گنجد.

کلید واژه‌ها:

۱. مبانی شناخت
۲. بدیهی و نظری
۳. تشکیک طولی و عرضی
۴. عقل
۵. قلب
۶. وحی

کلیات تحقیق

مقدمه

ما در جهانی زندگی می‌کنیم که مواجه با سیل مکاتب فکری و فلسفی می‌باشیم. یافتن مکتب حق در بین این شلوغ بازار فکری، کاری بس دشوار می‌باشد. ریشه‌ی اختلاف و تفاوت این مکاتب‌ها در تعریف آنها از ماهیت شناخت و ابزار شناخت و... می‌باشد. لذا قبل از ورود به هر مبحث فکری و فلسفی باید از گذرگاه معرفت‌شناسی عبور کرد و مبانی معرفت‌شناسی خود را قبل از هر چیز تصحیح و تکمیل کرد تا در انتخاب مکتب حق دچار لغزش نشویم. نهج البلاغه به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع دین اسلام می‌تواند ما را در این هدف یاری کند. در این رساله سعی شده مبانی معرفت‌شناسی از دیدگاه نهج البلاغه، تبیین شود. از خداوند تبارک و تعالی خواستارم. که اگر در این راه لغزشی مرتکب شدم، من را مورد عفو و بخشش قرار دهد (عَصَمَنَا اللهُ مِنَ الزَّلَلِ)

اهداف و ضرورت تحقیق

رساله‌ای که در پیش رو دارید، پژوهشی پیرامون معرفت‌شناسی (اپیستمولوژی) از دیدگاه نهج البلاغه می‌باشد. چنانکه می‌دانید نهج البلاغه کتابی جامع و چند بُعدی است. که این جامعیت معلول جامعیت گوینده‌ی آن است.

در این رساله مباحث و محورهای مهم در معرفت‌شناسی مطرح شده و بعضاً مقایسه‌هایی با سایر مکاتب فکری فلسفی صورت گرفته است. به طور کلی نگارنده از دید یک نظریه پرداز به نهج البلاغه نگاه کرده است و سعی کرده مبانی امام علی علیه السلام در باب معرفت‌شناسی را منقح و به طور ساختار یافته، ارائه دهد.

در این رساله، به هیچ عنوان بنای بر تفسیر به رأی و تحمیل آراء معرفت‌شناسانه بر نهج البلاغه، نمی‌باشد سعی شده با اتکاء به ظواهر کلمات امام علی علیه السلام و شروحاتی که بر آن نگاشته شده، دیدگاه نهج البلاغه در این زمینه تبیین شود.

روش تحقیق

به طور کلی بین موضوع هر عملی و روش تحقیق در آن علم تناسب و سنخیت تنگاتنگی وجود دارد. موضوع تاریخی، روشش نقلی است. موضوع فلسفی، ریاضی روشش عقلی و برهانی. موضوع تجربی، روشش فرضیه و مشاهد و آزمون است. موضوع این رساله، شناخت در نهج البلاغه است. از موضوع تحقیق به خوبی روشن می‌شود که روش آن چگونه باید باشد.

نهج البلاغه و قرآن از اصلی‌ترین منابع این تحقیق است. از آنجا که ورود به نهج البلاغه و قرآن، مقدماتی را می‌طلبد که بدون آن، امکان بهره‌مندی، بسیار اندک است. آشنائی به لغت عرب از طریق منابع دست اول و همچنین آگاهی از دیدگاه‌های مفسران و شارحان نهج البلاغه ضرورت یافت. همچنین کاوش در زمینه‌ی معرفت‌شناسی به طور کلی خالی از تحلیل عقلی نیست بلکه در بسیاری از موارد فقط با اتکاء به تحلیل و تجزیه‌ی عقلانی می‌شود مطالب را تبیین کرد.

در مجموع، این تحقیق کتابخانه‌ای و با اتکاء به روش عقل نقلی به تبیین مباحث پرداخته شده است.

پیشینه‌ی تحقیق

براساس بررسی‌های انجام شده، موضوع این تحقیق بکر و جدید است. کسی قبل از این رساله کتاب یا رساله‌ای مستقل تحت این عنوان «شناخت در نهج البلاغه» نوشته است.

در باب خود معرفت‌شناسی و شناخت‌شناسی به طور مطلق، کتاب‌ها و رساله‌های متعددی نوشته شده اما در مورد شناخت‌شناسی از دیدگاه نهج البلاغه به طور مقید، اثر مستقلی نیافتیم.

اگر چه به طور پراکنده اشاره‌هایی به این مبحث در برخی از کتاب‌ها شده است ولی اثر جداگانه در این زمینه وجود ندارد.

البته کتابی در مورد «معرفت‌شناسی در قرآن» از طرف آیت الله جوادی آملی نگاشته شده که بیشتر دیدگاه قرآن کریم در این زمینه را تبیین کرده‌اند.

